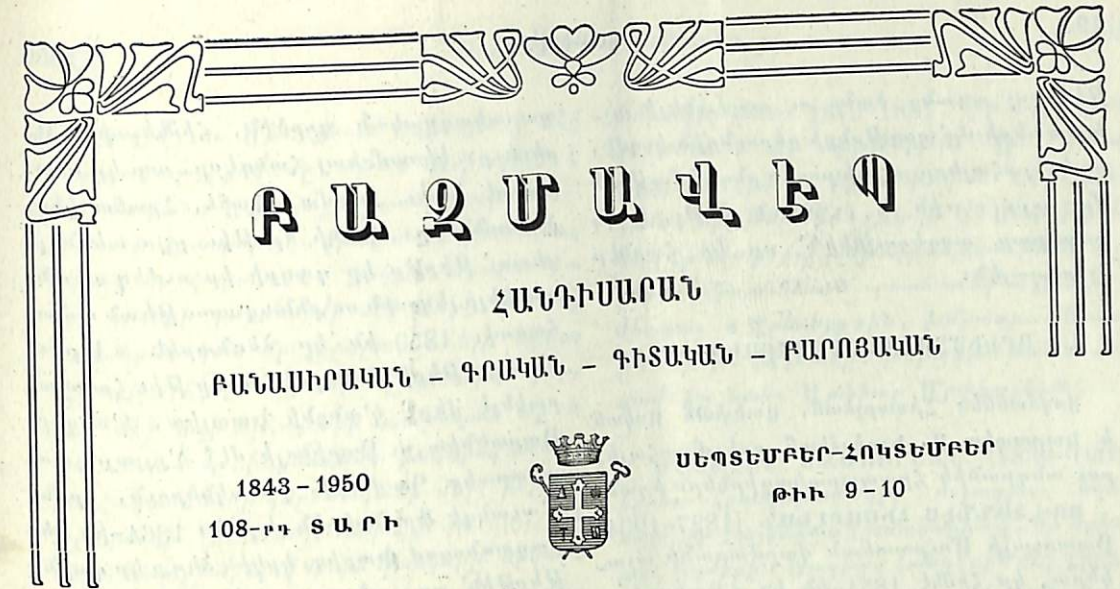

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀՐԱՊԱՐԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

ՀՐԱՊԱՐԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ գրական սեռ մը չէ յինքեան, բայց արդի հայ գրական շուկեան ընդհանուր պատմական տեսու թեան մէջ հարկ է յիշատակուի այն պատճառով՝ որ արտագրուած են երբեմն այն պիտի էջեր, որոնք թէեւ գրական յատուկ սեռի մը չեն պատկանիր, սակայն իրենց բացատրութիւնը կը գտնեն միայն հրապարակագրական օրագրութեան մէջ, ինչպէս Ս. Բարսեղեանի «Օրուան կեանքը», Պէր-Արփիարեանի «Մարդիկ և իրք»ը, Մամուր-Արփիարեանի «Հայկական Նամականի»ն, որոնց նպատակը ազգային կեանքին առաջնորդութիւնն է, և հետեւաբար կը մտնեն հրապարակագրութեան հարազատ սահմանին ու նկարագրին մէջ։ Հրապարակագրութիւնը իրեն արուեստ, թերթի մը հրատարակութիւնը չէ անշուշտ, այլ անձնական արժանիքը, մտքի մը պատրաստութիւնը՝ առաջնորդական դեր կատարելու։ Թերթերէ աւելի դէմքեր են հետեւաբար որ կը հետաքրքրեն մեզ. անոնք՝ որ դիտցած են յեղաշրջել լճացեալ զրուրթիւնները կեանքի կամ մտածութեան, ու ստեղծել հոսանք և

ուղղութիւն, նոյնիսկ առանց թերթի մը խմբագրութիւնը վարած ըլլալու։ Արեւմտահայ հրապարակագրութիւնը աւելի ընդարձակ, աւելի շարժուն ու վրդովեալ կեանք մ'ունեցաւ քան արեւելահայը։ Պոլիս իր եռեփուն կեանքով, ենթակայ բազմադիմի փոփոխութիւններու և տաք բանավէճերու՝ պատրիարքական և երեսփոխանական ընտրութիւններու հարցերով, ու Սահմանադրական Օրինագրքին ստեղծած խառնուրդով, ստիպուեցաւ զրադիլ աւելի շարժումով, ստիպուեցաւ զրադիլ աւելի օրուան կացութեամբ, և հետեւաբար գործնական հանգամանքով մը յայտնուեցաւ քան Մոսկուայի ու թիֆլիսի հրապարակագրութիւնը, որ հայեցողական էր. հոն գրութիւնը, որ հայեցողական էր, և փնտռուածը՝ սկզբունքներն էին աւելի և ազգային վերելքի մը առնելիք ուղղութիւնը, անշուշտ ոչ առանց վէճի և բանականի։ Լուսաւորութեան պայքարի հարցին մէջ, իրաւաբանական բնոյթով յայտնուեցան սակայն, միապետական բնոյթով յայտնուեցան հրապարակագրութիւններն ալ, քիչ երկու հրապարակագրութիւններն ալ, քիչ տարբերութեամբ միայն։ Բայց մինչ արեւտարբերութեամբ միայն քաղաքակրթութեամբ հայերը՝ եւրոպական քաղաքակրթութիւնն ու մշակոյթը փութով իւրացուցին,

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

1950 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ - ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ ԹԻՒ 9-10

ԳՐԱԿԱՆ ԷՁ

ԳՐԱԿԱՆ

- Հ. ՄԵՍՐՈՊ ԺԱՆԱՇԻԱՆ. - Հայկական Հրապարակագրութիւնը 193
- ՄԱՌԻ ԱԹՄԱՃԻԱՆ. - Արցունքի լիճը. - Վերապրում 206
- Ն. ՕՏԱՃԻԱՆ. - Արցունքն իրեն հետ անձրեւ 229
- Հ. ԵՓՐԵՄ ՏԵՐ ԴԱԶԱՐԵԱՆ. - Լոյսին. - Գիշերային 229

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

- ԲԺ. Պ. ՄԻՍԱԿԻԱՆ. - Միեթար Գոշի «Յաղագս Գաղափարանց ըմբռն» ձեռնարկը 201
- Հ. ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ԽԱՅԵԱՆ. - Ս. Աստուածածնի վերափոխումը Հայոց քով 207
- ԱՐԱՄ ԵՐԵՄԵԱՆ. - Չարմաշի զաւարի խոտաբոյսերը 217

ՔՆԿԵՐԱԲԱՆԱԿԱՆ

- Ա. ՍԱԼՄԱՍԿԻԱՆ. - «Ինչո՞ք»-ի սրբազան առաջնորդութիւնը 224

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱՐՁԱԳՈՒՆԳ

- Հ. ՆԵՐՍԷՍ ՏԵՐ-ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ. - Միեթար Աբրահամ մահուան 200-ամեայ Յորհեանքի փակման հանդէսները 230
- ԽՄԲ. - Վերաբացում Մուրա-Ռաֆայէլեան վարժարանին 241

SOMMAIRE

1950 Septembre - Octobre N. 9-10

LITTÉRATURE PAGE

LITTÉRATURE

- P. Mesrop Djanachian. - Le journalisme arménien 193
- M.me Marie Atmadjian. - Le lac des larmes. - Survivance 206
- N. Odadjian. - Il pleut avec mes larmes 229
- P. Ephrem Der Ghazarian. - A la lumière. - Nocturne 229

PHILOLOGIE

- Dr. B. Missakian. - Le CXIXe article de « Sur les Jugements des médecins » de Mékhitar Koch 201
- P. Jean Khayath. - L'assomption de la Sainte Vierge chez les arméniens 207
- Aram Yéréman. - Les plantes de la région « Tcharmahal » 217

SOCIOLOGIE

- A. Salmasian. - La mission sacrée de U.N.E.S.C.O. 224

ECHO ARMÉNIEN

- P. Nersès Der Nersessian. - Les fêtes de clôture du Bi-Centenaire de la mort de l'Abbé Mékhitar 230
- Réd. - La réouverture du Collège arménien « Moorat-Raphaël » à Venise 241

թէեւ ոչ առանց ծանր ու տաժանելի աշխատանքի մը՝ զարթոնքի սերունդին կողմէ, արեւելահայերը աւելի բուռն ընդգիմութիւն մը ցոյց տուին և ուշացան ենթարկուել բարերար ազդեցութեան՝ որ կը հասնէր Եւրոպայէն:

Ա. - ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅ ՀՐԱՊԱՐԱԿԱԳԻՐՆԵՐ

Յովհաննէս Հիսարյան, Ստեփան Ոսկան և Կարապետ Ս. Իսթիսեան արեւմտահայերու անդրանիկ հրապարակագիրներն եղան:

ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ՀԻՍԱՐԿԱՆ (1827-1904) Բատուայի Մուրաթեան վարժարանի աշակերտ, կը հիմնէ 1851-ին իր «Բանասէր» հանդէսը՝ որ տարի մը միայն կեանք կ'ունենայ, և 1859-ին լոկ թիւ մը, ու այնուհետեւ կը դադրի բոլորովին: Հիսարյանն ողջամիտ ու պայծառատես իմացականութիւն մ'էր ազգային հարցերու մէջ, և եւրոպական գրականութեան ծաւալումին առաջին ռազմիրաններէն մին:

ՍՏԵՓԱՆ ՈՍԿԱՆ (1825-1901) բուն հրապարակագրի տիպար մը, պայքարող, անվեհեր յարձակող, բայց օժտուած լուսամիտ տեսութիւններով: Իզմիրցի, ծնած 1825-ին, աշակերտ տեղւոյն Մեսրոպեան վարժարանին: 1846-ին կ'անցնի Փարիզ՝ ուր իր կենսաբարձա սիրտը կ'ապրի ֆրանսական մեծ ոստանին մէջ ազգայնական, յեղափոխական ու մտաւորական կեանքի յուզումներով: Սորպոնի մէջ հետեւած է Վիքտոր Գուգէնի, Միշլէի, Էտկար Քիլենի և Ժիւլ Սիմոնի դասախոսութիւններուն, որոնցմէ ազդուած ու ճոխացուցած է իր մտքի պաշարը: Գիտութիւններու և գեղեցիկ գալուստներուն մէջ վկայեալ էր արդէն երբ 1852-ին կը ստիպուի ուրիշներու հետ ինքն ալ հեռանալ Փարիզէն, երբ նոր կառավարութիւնը 1848-1849 տարիներու յեղափոխական ու ռամկավարական շարժումներուն մասնակցողները կը հետապնդէր: 1853-1855 Պոլիս էր, յետոյ դարձեալ կ'անցնի Փարիզ և կը ձեռնարկէ իր հրապարակագրական գործին, հիմնելով «Արեւելք» կիսամսեայ հանդէսը, ուր կը ստորագրէ նաեւ Հարսնա, Վահե, Հրանտ կեղծանունները: Քանի մը թիւ լայն տեսնելէ յետոյ՝ թերթը կը դադրի իր ուժեղ ու անսանձելի լեզուին ու քննադատութեան պատճառով: 1859-ին կը ձեռնարկէ «Արեւմուտք» թերթին, որմէ տասը թիւ հրատարակելէ վերջ՝ կ'անցնի Իտալիա, կ'այցելէ Սարաենիա, և Թորինոյի մէջ կ'ըլլայ դատարակը Գափուրի գաւառներուն, որոնց կ'աւանդէ ֆրանսերէն լեզուն: 1864-ին վերադառնալով Փարիզ, կրկին ձեռք կը զարնէ թերթին՝ որ յաջորդ տարին վերջնականապէս կը դադրի: Ոսկան կը մեկնի Իզմիր՝ վարելու Մեսրոպեան վարժարանի անօրէնութիւնը, 1867-ին կը քաշուի այդ պաշտօնէն ալ ու կը ձեռնարկէ Իզմիրի ֆրանսական գաղութին համար «La Réforme» թերթը, որ երեսուն տարի անընդհատ կը հայթայթէ իր ապրուստը: Գնահատուած օտարներէն, հայ հրապարակագիրը կոնակ դարձուցած էր այլեւս հայութեան, մնալով անկեղծ հայ իր գագուցումներուն մէջ. կեանքի պայմանները ստիպած էին զինքը այդպէս շարժելու: Կեանքին վերջերը ծախելով իր թերթը ուրիշներու, քաշուցաւ բոլորովին ասպարէզէն, ու մեռաւ թշուառութեան մէջ՝ Իզմիր, 1901, Փետրուար 23-ին: Իր հրապարակագրի յատկութիւններն եղան ուղղամտութիւնը և անկեղծութիւնը. ան կը քաջ լողէր յայտնապէս ցոյց տալ ժողովուրդին ազգային թերութիւնները, ձեռքը դնելով ուղղակի վերքին վրայ. այս չեղած ունին օր. Ազգային պակասութիւնը, Մոլի եռանդ վերնադիրը կրող յօգուածները, ընկերային ու կրօնական հարցերու մէջ՝ դէմ առ դէմ գալով իրականութեան հետ: Այս եռանդին մէջ կար նաեւ թերի կողմ մը, անշուշտ, չափազանցութիւն և երազկոտութիւն իր ձկնամեքենայութիւն մէջ: Իր անկեղծութիւնը կը տանէր զինքը կծու լեզուի ու հեզութեան. ծանօթ է իր գրական ընդհարումը Պուէտ Խ. Միստրալի հետ, որուն բանաստեղծութիւնը

կը ծաղրէ, ու Միստրալեան՝ «Մասիս»-ի մէջ յօդուածաշարքով մը՝ որուն խորագիրն է «Արձագանգ Եւրոպայի Լուսաւորութեան»՝ Ոսկանի հրապարակագրական գործունէութիւնը կը հարուածէ: Ոսկան ազատամիտ մը, կրօնքի ըմբռնումի մէջ թերի, առանց հակակրօնական մը ըլլալու, աւելի ձկնող մը աշխարհականացումի: Լեզուական հարցին մէջ աշխարհաբարի պաշտպան մը և զայն նորանոր, ինքնահնար բառերով օժտուած հակամէտ մը գործնականի մէջ, ինչպէս արարուհի (actrice), նորելք (mode), ու միշտ նախընտրելով կարճ վանկերը՝ երկարներէն, այսպէս խոսելով՝ փոխանակ խոսանքի, իրաւունք՝ փոխանակ իրողութեան, ազդու՝ փոխանակ ազդեցութեան, որոնց երբեմն կը պակսի ճաշակ ու ճշգրտութիւն իմաստի:

ԿԱՐԱՊԵՏ Ս. ԻԻԹԻԻՃԵԱՆ (1823-1904) ծնած է Պոլիս և ուսումը առած Իսկիւտարի ձեմարանը, աշակերտելով հայկաբանութեան մէջ՝ Խաչատուր պուէտ Միստրալեանի: 1848-ին կ'անցնի Փարիզ յաճախելու Արեւմտական բարձրագոյն վարժարանը, որ կ'աւարտէ երեք տարիէն: Փարիզի մէջ ծանօթացած է նաեւ հայագէտ Լըվայեան Ֆլորիւլայի և անոր աշակերտ՝ Էտկար Տիւրբիէի և Վ. Լանկուայի: Ի դարձին Պոլիս՝ ձեռք կը զարնէ 1852-ին «Մասիս» շաբաթաթերթին, իբր անօրէն և խմբագիր: «Մասիս» կը յաջորդէր տարբեր անունով «Հայաստան» շաբաթաթերթին՝ որ դադարած էր 1852-ին: Իւթիւճեանի հրապարակագրական կեանքը կը տեւէ 1852-1884. այս երկարամեայ շրջանին մէջ ան՝ ազգային աշխարհամեայ շրջանին մէջ ան՝ ազգային կեանքի ընդհանուր գծէն չեղած չէ, հեռանքի ընդհանուր գծէն չեղած չէ, տեսնելով պատրիարքարանին ուղղութեան: Հակառակ Ստեփան Ոսկանի՝ Իւթիւճեան հանգարտ, ծանրախոհ մէկն էր. նպատակը է աշխարհաբարի ձեւաւորման՝ իր խիստ ու պահանջկոտ վերաբերումով արտաոց ու պահանջկոտ վերաբերումով արտաոց ու նորասիրութիւններու դէմ: Բիզանի ֆեյդալ, նորասիրութիւններու դէմ: Բիզանի ֆեյդալ, նորասիրութիւններու դէմ: Իւթիւճեանի կողքին՝ իբր օգնական

խմբագիր մտաւ 1879-1881, երբ «Մասիս» վերածուած էր օրաթերթի: Սա յետոյ 1896-ին հիմնեց իր սեփական «Բիւզանդիոն» օրաթերթը: 1884-ին Կ. Ս. Իւթիւճեան հրաժարելով խմբագրապետութենէ՝ աշխատեց «Արեւելք»-ին, խմբագրապետութեամբ Բ. Քէչեանի. խմբագրութեան անդամ էր նաեւ Արփիար Արփիարեան,

ՄԱՏԹԵՈՍ ՄԱՄՈՒՐԵԱՆ (1830-1901)

Իբրեւ հրապարակագիր ուղարկուեց եղաւ նախ իր Հայկական Նախակառուցում, որ երեւցաւ Իզմիրի «Ծագիկ» հանդէսին մէջ 1864-1867 տարիներուն՝ Վրոյր կեղծանունով. 1871-ին հիմնեց իր սեփական թերթը «Արեւելեան Մամուլ»ը, որ քաղաքական-պատմական - տնտեսական - իմաստասիրական ձկնամեքենայ մշակեց, բայց չյաջողեցաւ ստանալ ժողովրդականութիւն, ու պայքարեցաւ ապրելու մինչեւ հիմնադրի մահը, և այնուհետեւ ալ դեռ տեսն մը շարունակեց պայքարել: Հրահանգիլ՝ ահա իր բառով այն նկարագիրը՝ զոր ան տուաւ «Արեւելեան Մամուլ»-ին: Հրահանգելու համար ժողովուրդն ու վարիչ դասակարգը՝ հարկ էր հետեւել զանազան շարժումներու, որոնցմով կը յայտնուէր ամբողջութիւնը հայկական կեանքին: Յաջորդ շրջանին «Մասիս» հանդէսը Գրիգոր Զօհրապի ձեռքին մէջ եղաւ իսկապէս գրականութեան ծանօթող ու զայն իսկապէս գրականութեան մերձեցնող ազդակ մը, մինչ Մամուրեան մտքի լայն հորիզոններու տէր, միշտ գրկեց ընդհանուրը՝ ազգային, քաղաքական, ընկերային ու գրական ասպարէզները միանգամայն, ոչ մէկուն մէջ տիրական գծով մը յայտնուելով:

Իբր հրապարակագիր՝ Մամուրեան հանգարտ, քննող, արամբարանող միտք մ'է, որ բուն պայքարէ աւելի՝ կը նախընտրէ հանգիստ փաստերով մօտենալ հարցերուն ու երգիծարանութեամբ ցոյց տալ անտեղուկութիւնը՝ գաղափարի մը կամ արարքի, որ կը վրադարձնէր շահերուն ու զարգացման:

Այն Զմիռնիա նստած՝ աշտարակում կը հետեւէր Պոլսոյ անցուղարձերուն. նշանաւոր է Շահնուշի Թորակցոյնի երկար շարքը՝ որ թերթին առաջին թիւով կը սկսի ու կ'երկարաձգի իբրեւ միջնաշիջը թերթին՝ մինչեւ հրապարակագրին մահը, ի սրամիտ ու իմաստուն անդրադարձութիւններով, քաղաքական ու ընկերային ակնարկներով, գրուած կենդանի ու աշխոյժ ոճով մը: Այդ օրագրութիւնները կը կազմէին Մամուլեան հրապարակագրին ամէնէն հզօր էջերը, որ երեւցան «Արեւելեան Մամուլ»ի մէջ. իր աչքն էին ու գործնական մտքի մը լուսարձակները՝ որոնք կ'երթային կեանքին զանազան խաւերը, սրբագրելով, թելագրելով և առաջնորդելով: Իր Անգլիական Նախահան, ու մանաւանդ Հայկական Նախահան, որոնք նոյն քան «Արեւելեան Մամուլ»ի հրատարակութիւնը երեւցած էին ուրիշ թերթերու միջոցաւ, ուրիշ փաստեր են բնականաբար հեղինակին հրապարակագրական տաղանդին ու պատրաստութեան: Իր մահէն վերջ, որդին Հրանտ, որ շաբաթակեց «Արեւելեան Մամուլ»ը մինչեւ 1909, վերածելով զայն շաբաթաթերթի, չկրցաւ տալ անձնական նկարագիր մը, ու օգտուելով քսաներորդ դարու գրական զարթումի մը պատեհ առիթէն, իր շուրջը խմբեց գրագէտներ՝ հիններէն ու նոր սերունդէն. հիններէն՝ Ռէթէս Պէրպէրեանը, Գրիգոր Զիւրնկիրեանը, նորերէն՝ Թլկատինցին, Ռուբէն Զարգարեանը, Ա. Յարութիւնեանը, որոնք աւելի գրական բնոյթ մը տուին անոր: Այդ շրջաններուն լոյս տեսած են հոն գրական էջեր հին ու նոր հասնող գրագէտ ղէմքերու, որոնց գործերէն մաս մը առանձին հատորներու ալ վերածուեցան, բայց զեռ կան էջեր՝ որ կը սպասեն բարերար ձեռքերու:

Իզմիրի հրապարակագիր մը, որ Մ. Մամուլեանի տիպարին վրայ է, հմուտ միջազգային գրականութեան, բայց անկէ նուազ ժողովրդական, ԳՐԻԳՈՐ ԶԻՆԿԻՐԵԱՆ

է: Խմբագրած է Արմենակ Հայկունիի օժանդակութեամբ «Ծագիկ» հանդէսը, առաւելապէս գրական նկարագրով, որ սակայն ունեցած է շատ կարճատեւ կեանք մը՝ 1861-1865, և յետոյ մինչեւ 1867 շարունակուած է ուրիշներու խմբագրութեամբ: Այդ հանդէսը Զիւրնկիրեանի ձեռքին տակ կատարած է անշուշտ յայտնի դեր մը, մանաւանդ ռումանգիկ դպրոցի վկայագրական արտագրութիւնները մեզի ծանօթացնելու: Հրապարակագրական գեղեցիկ գործ մ'է իր Ուղեշրջանը ի Կոստանդնուպոլիս՝ ուղեգրական տեղեկատուութիւնները նամակի ձեւով, զրկուած Մամուլեանի «Արեւելեան Մամուլ»ին¹, ուր Պոլսոյ ազգային ու գրական կեանքին շուրջ կը կատարէ սրամիտ և սուղ զիտողութիւններ, գիտակից մերձեցումով մը մեր հասարակական կեանքին հետ տունընթիւն ունեցող հարցերուն ու ղէմքերուն: Այդ գործը, որ ուղեգրական մենագրութեան մը երեւոյթն ունի, հրապարակագրական հանգամանքով, միանգամայն գրական գործ մ'է անժխտելիօրէն:

Ռ. Յ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ (1851-1907) եւրօպական բարձր մշակոյթի տէր, առանց եւրօպական համալսարանները յաճախած ըլլալու, լայնախոհ, ողջամիտ ու օրպէս մարդ՝ ընկերային առաքինութիւններով օժտուած՝ աւելի կատարեալ հրապարակագիր մ'է, որ երկարատեւ Պոլսոյ հասարակութիւնը պահեց իր ազդեցիկ հմայքին տակ: Զարգացած միտք փիլիսոփայական, պատմական, տընտեսագիտական ու ընկերաբանական հարցերու մէջ, հմուտ եւրոպական լեզուներէն՝ գերմաներէնի, անգլիերէնի և ֆրանսերէնի, գոսական լեզուներէն՝ յունարէնի և լատիներէնի, նկարագրով ազնուական՝ Մ. Պէրպէրեանի հոգւոյն ու տաղանդին ուրիշ ձեւով մը յայտնութիւնն է Ռ. Յ. Պէրպէրեան, որ նուիրուեցաւ իր բովանդակ թա-

(1) Տե՛ս «Արեւելեան Մամուլ», 1881, էջ 241, 281, 321, 361, 401, 441, - 1882, 49, 97, 145, 193, 289, 398, 433, 541, - 1883, 65:

փովը դաստիարակութեան և հրապարակագրութեան. երկու ճիւղեր՝ որ կ'ամրոջանան կատարեալ ձեւով մը Պէրպէրեան գործիչը և գրագէտը: Բացի հրապարակագրէն բանաստեղծ մ'ալ կար անոր մէջ, որու մասին խօսած ենք նախապէս:

Ծնած 1851-ին Խոսեփազի մէջ, զաւակ ազգատ ծնողներու, յաճախած է տեղւոյն Երեսնեան վարժարանը, ունենալով աշակերտակից Եղիա Տէմիրճիպաշեանը: Քսանեհինգ տարեկան էր՝ երբ հիմնեց իր անունը անմահացնող վարժարան մը, նախ Գատըգիւղի մէջ, զոր երեք տարի յետոյ փոխադրեց Իւսկիւստար: Զեւնարկին յարմար ձիրքերով օժտուած, ան դաստիարակեց սերունդ մը, տալով ազգին մտաւորականներ ու կարգ մը կարկառուն գրագէտներ, ինչպէս Ինարա, Սիւսմանթօ, Ռ. Սեւակ, Մ. Մեմարեան, Ս. Պարթեւեան, որոնք իր շունչէն առին իրենց մտքին կազմաւորման առաջին ցուրբերը:

Գաստիարակութիւնը հրապարակագրութեան ուրիշ ձեւ մ'էր իրեն համար, մտքերու ու սրտերու առաջնորդութիւնը սերունդի մը՝ որ վաղը պիտի իջնէր շփուելու մեծ կեանքին հետ: Այս ըմբռնումով մօտենալու է իր այդ կարգի գործերուն, որոնցմէ օր. Գաստիարակի մը խօսքերը (ուշ ժամանակ, կով ամփոփուած հաստի մը մէջ, 1901-ին), որոնք իր ընթացաւարտ աշակերտներուն ուղղուած աստը ճառեր են, ուր համոզիչ ու կորովի շեշտով մը կը պարզէ կեանքը, ուր պիտի նետուին անոնք, տակաւին անփորձ անոր վտանգներուն և դաւերուն. ցոյց փորձ անոր վտանգներուն և դաւերուն. ցոյց փորձ անոր հոն միանգամայն այն կեանքը՝ որ պէտք է ըլլայ իրենցը, մտքուր և ազնուական ձկուռններով: Հաստի մը տակ ամփոփուած չեն զեռ իր բոլոր «Հուսկ բանք»-երը, ցրուած հոս ու հոն, իր զանազան հատորներուն մէջ և այլուր. առանց ամփոփումը պիտի ծագայէ տեսնելու աւելի յստակ՝ Պէրպէրեան դաստիարակը իր կըրյալով՝ Պէրպէրեան դաստիարակը իր կըրյալով թական ըմբռնութիւններուն և սկզբունքներուն մէջ: Կրթական հարցէ դուրս, ան զանազան

առիթներով խօսած է ընկերային նիւթեր շօշափող ճառեր, դամբանականներ², որոնց մէջ միշտ կը ներկայանայ ազդեցիկ թելազրոյ մը կեանքի իսկական նշանակութեան և բարձր գաղափարականներու: Իր Մարդիկ և Իրքը-ը ուղղակի շփում մ'է ազգային կրօնական ու գրական շարժումներուն հետ, խախտուելով լուր և մատնանիշ ընելով գեղծութիւնը, գրուած 1883-1884-ի շրջանին ու լոյս տեսած առաջին անգամ «Երկրագունդ» հանդէսին մէջ Հրաչեայ ծածկանունին տակ, և առանձին հատորով 1885-ին: Որագրական պարզ ու շնորհալի ոճ մը կը յայտնարեւէ, ուր անկեղծութիւն, ուղղամտութիւն և ճշմարիտ ազգասիրութիւն կը ջերմացնեն իր արգար գիտողութիւնները և կը դարձնեն հրապարակի իր էջերը: Գպրոց և Գպրոցիւն (1907) մեծագիր հատոր մը, որ կ'ամփոփէ այլեւայլ առիթներուն պարբերական մամուլին մէջ երեւցած իր տեսութիւնները՝ կրթական ու նաեւ գրական հարցերու շուրջ, ուր կը յայտնուի դաստիարակ ու հոգեբան Պէրպէրեանը, որ եւրոպական ըմբռնումով դաստիարակութեան մը սկզբունքները կը ծառայէ: Հրապարակագրութեան ուրիշ ձեւ մը՝ իր բանաստեղծութիւններն են, որոնցմով կը ներգործէր հոգիներու և մտքերու վրայ՝ հրապարակային եղանակով մը և կենդանի ձայնով. այդ շարքէն են Երկու Բանախօսութիւնը (1880), մին՝ թշուառութեան և սոսքի միւսը՝ գեղեցիկի և գեղարուեստագութի միւսը. Ժողովրդական գրաստները (1880), ուր աշխատութիւնը օրպէս անհրաժեշտ պարտականութիւն մը ցոյց տալէ վերջ՝ կ'անցնի խօսիլ զրօսանքներու մասին, զանազանելով անոնց մէջ պատշաճ ու անպատշաճը, օգտակարն ու վնասակարը, շարժած բարոյական նպատակէ. Դրամ (1886)

(2) Այդ ճառերը կը գտնուին «Առաջին տերեւ» բանաստեղծական հաւաքածոյին վերջը, «Գաստիարակի մը խօսքեր», «Մարդիկ և Իրք», «Գպրոց և Գպրոցիւն» հատորներու մէջ զլիսաւորապէս:

և մասնակցելով Revue des Revues, Revue d'Europe, La France littéraire և ուրիշ թերթերու, հրատարակելով L'Orient inédit, Poètes arméniens, և Nouvelles orientales հատորները, Հայկական խնդիր (1917) պրակը, ուր ինքզինքը կը պաշտպանէ Պ. Սարուխանի 1912-ին թիֆլիսի մէջ հրատարակած «Հայկական խնդիրն և Աղգային Սահմանադրութիւնը թիւրքիայում» ու սուսնասիրութեան մէջ ըրած դիտողութիւններուն դէմ, որով պատուիրակութեան անդամները կը քննադատուէին իբր անյարմար անձեր իրենց յանձնուած պաշտօնին: Կեանքին վերջերս տուաւ «Կոչնակ»-ին շարք մը նորավէպեր, ինչպէս Հայ ամառները: Մահուան տարին Փարիզի մէջ լոյս կը տեսնէր իր Կենսագրական միջոցները հատորը, ուր կը խօսի Կերսէս Վարժապետեանի, Եղիա Տէմիրճիպաշեանի, Գրիգոր Օտեանի, Նահապետ Ռուսինեանի, և այլ դէմքերու մասին:

Իսկապէս ցրուած ոյժ մը եղաւ Չերազ: Իր հրապարակագրական գործունէութեան մէջ զանազանելու է պոլսական և եւրոպական շրջանները: 1878-էն վերջ Չերազ փութուած էր այլեւս. լոնտոնեան և փարիզեան քաղաքական շրջանակներու հետ իր ունեցած չփումը՝ արթնցուցած էին իր մէջ այն միամիտ հաւատքը՝ որ հայկական դատը կրնար իրականութիւն մը դառնալ: Պակսեցաւ իրեն լուրջ և գիտակից ճանաչումը եւրոպական քաղաքականութեան ներքին ծալքերուն և թափանցում անոնց շահագիտական սկզբունքներու գերադասութեան: Ան, ընդհակառակն, եթէ մտար Պոլիս ու շարունակէր հրապարակագրական այն դիմը՝ զոր սկսաւ «Երկրագունտ»-ով 1870-ին (շաբաթաթերթ մը՝ հանուած գլխաւորապէս Շահնազարեան վարժարանի սաներէն՝ որոնց կը պատկանէր ինքը), թերեւս աւելի հիմնական ու օգտակար արդիւնք տար: Չերազ անվէհեր, յանգուզն ու պայքարող ոգի մ'էր, գուցէ նուազ

հաստատուն ու լուրջ պատրաստութեամբ քան Ռ. Պէրպէրեանը, բայց խօսքի համարձակութիւնն ունէր ու խիզախ յորձակում մը գեղծութեան և գրական խեղճութիւններու դէմ: Այդպիսի քննադատ հրապարակագիր մ'ալ հարկուոր էր պոլսահայ կեանքին համար: Սահմանադրական վարչութեամբ ու մտայնութեամբ կազմուած սերունդին դէմ ան կը բերէր նոր աւազարկներ, նոր ահաւթիւններ, մանաւանդ դաստիարակչական և ուսուցչական մարզերու մէջ, ինչպէս յայտնի է իր Աղգային Դաստիարակչութիւն գործէն: Իր գրադատումները, ձառնըրը, Այդոսի Դառնըրը, երեւցած «Երկրագունտ»-ի մէջ և յետոյ ամփոփուած 1874-ին Գրական փորձեր հատորին մէջ, փաստեր են՝ թէ տակաւին իր քսանամեան չկոխած այդ պատանին՝ կը կրէր իր մէջ խոհուն, գեղեցկի ճաշակն ունեցող գրագէտի մը գիտակցութիւնը, պատկերաւոր ոճի մը առաւելութեամբ օժտուած, որ յանգչութիւնը կ'ունենայ քննադատելու գրական ու կրթական հրապարակը: Խիստ, անաչառ քննադատը կը տեսնուի անմիջապէս Սր. Թղեանի «Լէնկիմուր» ողբերգութեան դէմ բռնած իր ուժեղ զիրքէն: Այդ պատանեկան շրջանին իրեն պակսեցաւ, սակայն, ողջմտութիւնը լեզուական հարցին մէջ, ու մնաց երկար ատեն բուռն և կոյր պաշտպան մը Գրիգ. և Սոքր (1881) գործով իր ինքնազնար աշխարհաբարի քերականութեան, որու մասին լեզուապայքարի պատմութեան մէջ խօսք պիտի ըլլայ: Չերազի մէջ յայտնուած այդ ջիղը և գիտակցութիւնը պիտի դարձանար անշուշտ ժամանակով, ինչ որ անդի չունեցաւ. որովհետեւ Կերսէս Վարժապետեան պատրիարքին ծրագիրը եւրոպական ազդեցութիւն չէր հայկական պատուիրակութիւն մը՝ չեղել տուաւ Չերազին ուղղութիւնը:

Հ. ՄԵՍՐՈՊ ԶԱՆԱՇԵԱՆ

ՄԻԹԱՐ ԳՈՇԻ «ՅԱՂԱԳՍ ԴՍՍՍՍ-ՏԱՆԱՅՆ ԲԺՇԿԱՅ» ՀԺԹ. ՅՕԴՈՒԱԾԸ

ՄԻԹԱՐ ԳՈՇԻ զատաստանագիրքը սամկորէնի վերածող Սմբատ սպարապետը կը գրէ թէ «Բագում աշխատեցայ ի սա ծերացեալ մօթ, ի հին և յանհասկնալի բառից»:

Եթէ նկատի ունենանք թէ այդ զատաստանագիրքը Միթար Գոշի կողմէ գրի տուած է 1184-ին, իսկ մեծահամբաւ սպարապետը զայն Կիլիկեան բարբառին վերածած է 1265-ին, երեւան կ'ելլէ թէ այդ գիրքը տակաւին իր ութսունամեայ գոյութեանը վերջաւորութեան, արդէն իր մէջ պարունակած «հին և անհասկնալի» բառերովը դժուարահասկնալի էր:

Կարելի է երեւակայել թէ մեզի համար ներկայիս յորքան աւելի դժուար է այդ մատենին մէջ գտնուող առեղծոածները լուծել, նա մանաւանդ որ այդ օրերէն ի վեր բազմաթիւ դարեր անցած են ու ընդօրինակողներու շատ մը աղաւաղութեան են նակողմանի շատ մը աղաւաղութեան են թարգմանելով, որոշ մասերուն մէջ այլափոխուած է պարունակութիւնը:

Նպատակէս դուրս է Միթար Գոշի կամ Սմբատ սպարապետի օրէնսդրական գրքի մասնաւորականութիւնովը զբաղիլ. զի հետաքրքրող մի միայն Միթար Գոշի ձեռք օրէնսդրական յօդուածն է ու անոր համապատասխանը հանդիսացող Սմբատայ ձեռնագրի:

Անոնք պարունակելով բժշկական արուեստին կիրարկման վերաբերող օրէնսդրական և պատժական հիմունքները, մեծապէս կը շահագործեն հայ բժշկութեան պատմութիւնը և այդ տեսակետով արժանի են նկատուելու ու պարգարանութեան:

Որքան որ ինձ ծանօթ է, մինչեւ վերջերս այս յօդուածի մասին միայն պատահական յիշատակութիւններ գոյութիւն

ունէին. զայն բացատրելու և ֆրանսերէնի թարգմանելու նախափորձը՝ Հայր Յ. Մըսրէանին կը պարտինք:

Վարժապետը այդ հատուածը գետեղած է Bulletin arménologique-ի 1947-1948 թուին հայ բժշկութեան նուիրած յօդուածին մէջ:

Գերապատիւ հօր ներողամտութեանը ապաւինելով կը համարձակիմ ըսելու, թէ ոչ միայն չէ յաջողած այդ ձեռնարկին մէջ, այլ իր կատարած թարգմանութիւնը իբր առեղծոած՝ կը գերազանցէ մինչեւ իսկ հայերէն ընագիրը:

Նկատի ունենալով որ Միթար Գոշի զատաստանագիրքը մէկ քանի լեզուներու թարգմանուած է, այդ բազմալեզուանի երկերէն ոչ մին արամազրութեան առիւտն ենալու, չեմ գիտեր թէ օտարազգի թարգմանիչները ինչ չափով և ինչ ձևով յաջողած են այդ հատուածին արամազրութիւնները իւրացնել:

Անձամբ, բազմաթիւ անգամներ ուշի ուշով այդ հատուածը կարդալէ, Սմբատ սպարապետի համապատասխան գրուածքին հետ բաղդատութեան դնելէ և կարգ մը սրբագրութիւններ ընելէ ետք միայն, այն համոզումը գոյացուցի թէ յաջողած եմ անոր մէջ գտնուած կարգ մը կորուստի հանգոյցները լուծել:

Ըստ իմ համեմատ համոզումիս, այդ հատուածը գոհար մըն է օրէնսդրական խտաւորութեան արտայայտութեանը. եթէ ցեալ լեզուի արտայայտութեանը, եթէ երբեք այսօր անհասկնալի կը թուի ըլլաւ, յանցանքը ոչ թէ մեր մեծ օրէնսդրիկն է, այլ իր երկը ընդօրինակող գրիչներուն, որոնք կիտաղրական սխալներով՝ նախադասութիւնները անգթօրէն կտոր կտոր ըրած են, բոլոր մը ջնջելով՝ իմաստը այլափոխած